

سوره نمل: مقایسه ترجمه های عبری یوزف ریولین و اوری روبین

حیدر عیوضی

پژوهشگاه قرآن و حدیث قم، پژوهشکده تفسیر اهل بیت

مصطفی رزاقی

دانش آموخته کارشناسی ارشد دانشگاه امام صادق (ع)

محمد علی طباطبایی

پژوهشگاه قرآن و حدیث قم، پژوهشکده تفسیر اهل بیت

۴۰-۳۰

An-Naml Surah: A Comparison between Joseph Rivlin and Uri Rubin's Hebrew Translations

By: Heidar Eyvazi, Muṣṭafā Razzāqī, and Muhammad Ali Tabātabā'ī

Abstract: The study of Hebrew translations of the Qur'an can contribute to the improvement of the level of the Qur'anic studies in the academic community of the country. It should be noted that among the Sami languages, Arabic and Hebrew have the most similarities. These two languages are very consistent at different levels such as phonemes, letters, building words, and syntactic rules. Therefore, Hebrew translators' finding equivalence for the Qur'anic words can develop the comparative studies of Sami languages. However, if studying the translations of the Qur'an is a one of the necessities, the Hebrew translations are taking priority over the other ones.

In the present article, two Hebrew translations of An-Naml Surah have been compared in terms of loyalty to the source text, equivalence finding, literary style: classic or modern, and some reflections. This surah includes several leads to intertextuality; however, since this topic has not been taken into account by either of the authors despite the large number of footnotes (only in this surah, and except Uri Rubin's translation, Ayah 82) the present paper's focus is not on comparing the content with Bible reports, but just on the linguistic issues. One of the innovative features of this research is that it has used Torah's usages in Hebrew equivalences, which will appeal to those interested in comparative linguistic studies.

Key words: Sami languages, Hebrew translations of the Qur'an, An-Naml Surah, Hebrew Torah, Joseph Rivlin, Uri Rubin.

سورة النمل: مقارنه ترجمه جوزيف ريولين وأوري روبين
العبريتين

الخلاصة: يمكن لمطالعة التراجم العبرية للقرآن الكريم أن تساهم في رفع مستوى دراسات العلوم القرآنية في الأوساط العلمية في البلاد.

ويجب الالتفات في البدء إلى أن أمتن الصلات وأشد التشابه بين أنواع اللغات السامية، هي تلك الموجودة بين اللغتين العبرية والعربية، حيث تتشابهان في مستويات اللغة المختلفة من الأصوات والحروف وتراكيب الكلمات والقواعد الصرفية النحوية إلى حد التطابق في الكثير من الموارد، الأمر الذي يجعل من اختيار المترجمين العبريين للمرادفات العبرية للمفردات القرآنية عاملاً يمكن أن يساهم في تطور الدراسات المقارنة للغات السامية.

وعلى أي حال، فإذا كان البحث في ترجمات القرآن واحداً من مستلزمات العملية التحقيقية، فإن الترجمات العبرية تحتل مكان الصدارة في سلم الأولويات.

والمقالة الحالية تبحث في ترجمتين عبريتين لسورة النمل من القرآن الكريم، وتقارن بين الترجمتين من أربع زوايا: الأمانة في نقل النص الأصلي، انتخاب المعادل، الأسلوب الأدبي بين التقليد والحداثة، وبعض التأملات.

وهذه السورة توفر العديد من الفرص المناسبة للدراسات في مجال العلاقات والتفاعلات بين النصية (Intertextuality)، إلا أنه لما كان كلا المترجمين لم يعبرا هذه المسألة - باستثناء ما ذكره أوري روبين ذيل الآية ٨٢ من هذه السورة - الكثير من اهتمامهما، وذلك على الرغم مما بذلاه من الجهد الواسع في كتابة الكثير من الهوامش؛ فإن هذه المقالة لم تركز على المقارنة المضمونية مع عبارات الكتاب المقدس، بل ركزت جُل اهتمامها على المباحث اللغوية.

ومن مظاهر الإبداع في محو هذه المقالة هو تأشير انعكاس الاستعمالات التوراتية في صياغة المعادلات والمرادفات العبرية، وهو الذي نأمل أن يحظى باستحسان وثناء المهتمين بالدراسات اللغوية المقارنة. المفردات الأساسية: اللغات السامية، الترجمات العبرية للقرآن، سورة النمل، التوراة العبرية، جوزيف ريولين، أوري روبين.

چکیده: بررسی ترجمه های عبری قرآن می تواند در ارتقای سطح مطالعات علوم قرآنی در جامعه علمی کشور سهیم باشد. باید توجه داشت که در میان زبان های سامی، عربی و عبری از بیشترین پیوند و شباهت برخوردارند. این دو در سطوح مختلف زبان، واج ها، حروف، ساختمان کلمات و قواعد صرفی. نحوی مطابقت فراوانی دارند. به این جهت، مسئله معادل گذاری مترجمان عبری برای واژگان قرآن می تواند به توسعه مطالعات تطبیقی زبان های سامی کمک کند. به هر روی، اگر بررسی ترجمه های قرآن جزء بایسته های پژوهشی باشند، ترجمه های عبری از اولویت بیشتری برخوردارند.

در مقاله پیش رو، دو ترجمه عبری از سوره نمل در چهار محور وفاداری به متن مبدأ، معادل گذاری، سبک ادبی: کلاسیک یا مدرن و برخی تأملات، بررسی و مقایسه شده اند. این سوره متضمن سرخ های متعددی برای مطالعات بینامتنی (Intertextuality) نیز هست، اما از آنجایی که این موضوع با وجود پاورقی های فراوان هردو مترجم مورد توجه ایشان نبوده (البته در این سوره و به استثنای اوری روبین تنها ذیل آیه ٨٢)، به مقایسه محتوایی با گزارش های کتاب مقدس اهتمام نشده است، بلکه تمرکز ما بیشتر بر مباحث زبان شناسی است. از ویژگی های نوآورانه این پژوهش، انعکاس کاربردهای توراتی در معادل گذاری های عبری است که برای علاقه مندان مطالعات زبان شناسی تطبیقی جذاب خواهد بود.

واژگان کلیدی: زبان های سامی، ترجمه های عبری قرآن، سوره نمل، تورات عبری، یوزف ریولین، اوری روبین

اشاره

بر اساس اسناد موجود، ترجمه بخش‌هایی از آیات قرآن از دیرباز مورد توجه عالمان یهودی بوده است. برگ‌هایی که دهه‌های اخیر از گنیزه‌های مختلف کشف شده، نشان‌دهنده نمونه‌ای از این فعالیت‌هاست که عمدتاً شامل نگارش متن عربی قرآن با حروف عبری است. (Paudice, ۲۰۰۸) در کنار اینها، از قرن شانزدهم به این سوتلاش‌هایی برای ترجمه قرآن به عبری از روی ترجمه‌های ایتالیایی، هلندی و ... صورت گرفته است، (Paudice, ۶۴۲: ۲۰۱۳-۳) اما تا جایی که اطلاع داریم، تا کنون تنها پنج مترجم قرآن را به صورت کامل و رسمی از عربی به عبری ترجمه و منتشر کرده‌اند که به ترتیب تاریخی عبارتند از:

۱. هرمان رکندورف (Herrmann Reckendorf, ۱۸۷۵-۱۸۲۵) که ترجمه‌اش با عنوان آلمانی و عبری *אלקוראן / אלקוראן* در لایپزیک به سال ۱۸۵۷ م منتشر شد.

۲. یوزف ریوئل ریولین (Joseph Joel Rivlin, ۱۸۸۹-۱۹۷۱) ترجمه خود را با عنوان *אלקוראן / Al-Qur'an* به سال ۱۹۳۶ م در تل‌آویو منتشر کرد و در ۱۹۸۷ بازنشر یافت. در ادامه مقاله از او به ریولین یاد می‌شود.

۳. هارون بن شمش (Aharon Ben Shemesh, ۱۸۹۹-) که ترجمه‌اش با عنوان *הקוראן: ספר הספרים של האשלים / The Holy Qur'an: The Great Book of Islam* / القرآن الکریم: کتاب کتاب‌های آیین اسلام / به سال ۱۹۷۱ م. در تل‌آویو منتشر شد و در سال ۱۹۷۸ م بازنشر یافت. بن شمش استاد رشته حقوق اسلامی در دانشگاه تل‌آویو بود.

۴. اوری رویین، اسلام‌شناس معاصرو استاد بازنشسته گروه زبان عربی و مطالعات اسلامی دانشگاه تل‌آویو است. علاوه بر آثار مستقل در حوزه مطالعات قرآن-تورات و حدیث، نگارش برخی از مدخل‌های دایرة المعارف قرآن (EQ) نیز به قلم اوست. ترجمه عبری او از قرآن به سال ۲۰۰۵ با عنوان *הקוראן / The Qur'an/hā Qur'an* منتشر و در ۲۰۱۶ با اعمال برخی اصلاحات بازچاپ شد. متأسفانه در نگارش این مقاله به نسخه چاپ دوم دسترسی نداشتیم و مبنای بررسی‌های صورت گرفته همان چاپ نخست است.

۵. صبحی عدوی که ترجمه‌اش را با عنوان *הקוראן בלשון אהר* «قرآن به زبانی دیگر» در ۲۰۱۵ در فلسطین منتشر کرد. به نظر می‌رسد عدوی تا امروز تنها مسلمانی است که اقدام به ترجمه قرآن به زبان عبری کرده است. (Shivtiel, ۲۰۱۸, ۲۸۶)

مقاله حاضر به بررسی ترجمه یوزف ریولین و اوری رویین از سوره نمل تمرکز دارد. مطالعه این تحقیق نیازمند حداقل آشنایی با زبان عبری است، اما از آنجایی که هنوز مقدمات

فراگیری آن در بسیاری از مراکز آموزشی فراهم نیست، ذکر چند نکته مقدماتی ضروری می نماید تا آن دسته از علاقه مندان به مطالعات قرآنی که تا کنون هیچ آشنایی با این زبان نداشتند، بتوانند با حداقل میزان آگاهی تا حدودی در جریان نتیجه این پژوهش قرار گیرند. به این ترتیب، ابتدا پس از درنگی در پیوند دوزبان عربی و عبری و توضیح برخی از اصطلاحات فنی، ادامه مقاله را با مقایسه دو ترجمه در چهار محور: ۱. وفاداری به متن مبدأ، ۲. معادل گذاری ها، ۳. زبان و سبک ادبی: کلاسیک / مدرن، ۴. برخی تأملات در ترجمه پی می گیریم.

پیوند عربی و عبری

زبان عبری دارای ۲۲ حرف صامت است که به ترتیب أبجد می باشند: أبجد، هوز، حطی، کلمن، سعفص، قرشت. خاستگاه حروف الفبا در زبان های سامی از جمله عربی و عبری به واسطه خط نبطی، خط فنیقی است. این خط از سوی دیگر خط یونانی را نیز به وجود آورد که خود آفریننده تمام خط های اروپایی شد. الفبای فنیقی در هزاره دوم پیش از میلاد متضمن ۲۲ حرف به ترتیب أبجد بوده و از راست به چپ نوشته می شد. این ترتیب حروف در زبان های سامی حفظ شده است. جدول ذیل، الفبای عربی- عبری را به ترتیب کهن آن، أبجد نشان می دهد:

أبجد هوز حط										
ט	כ	ג	ד	ה	ו	ז	ח	ט		Hebr.
Tet	Khet	Zayin	Vav	Heh	Dalet	Gimel	Bet	Alef		
ṭ	ḥ	z	w	h	d	g	b	ʾ		Translit.
ט	כ	ג	ד	ה	ו	ז	ח	ט		Arabic
י کلمن ס										
ס	ק	ל	מ	נ	ס	פ	צ	ק		Hebr.
Samekh	Nun	Nun	Mm	Mem	Lamed	khaf	Kaf	Yud		
s	n	n	m	M	l	kh	k	y		Translit.
ס	ק	נ	מ	ל	כ	ח	כ	י		Arabic
עפס قرشت										
ת	ש	ר	ק	צ	פ	פ	פ	ע		Hebr.
Tav	Shin	Resh	Kuf	Tsadi	Tsadi	feh	Peh	Ayin		
t	š	R	q	ṣ	ṣ	f	p	ʿ		Translit.
ת	ש	ר	ק	צ	פ	פ	פ	ע		Arabic

* در جدول فوق، پنج حرفی که در خانه های رنگی نمایش داده شدند، شکل دیگر حروف قبلی اند که در انتهای کلمه به این صورت نوشته می شوند. در اصطلاح، این حروف Sofit / פֿיט / «سوفیت» نام دارند.

عربی حروف «ث، ض، غ، ظ، ذ» را اضافی دارد. درباره این چهار حرف و مطابقت آنها با دیگر حروف زبان های سامی از جمله عبری، در منابع زبان شناسی تطبیقی به تفصیل مباحثی می توان یافت. (ن.ک: Wright, 1890: ch 4)

برخی اصطلاحات فنی در ترجمه ها

الف) פָּרָשָׁה / pārašāh / پاراشاه

اصطلاح پاراشاه به عنوان یکی از تقسیم بندی های شکلی تورات عبری، به بخشی از آیاتی که اتحاد مضمونی دارند

اشاره دارد. می توان گفت اصطلاح قرآنی «رکوع» معادل آن محسوب می شود. این تقسیم بندی واحدهای متنی پیش از آیه بندی و حتی فصل بندی دوره میانه، به شکل های متفاوت با پاراگراف بندی انجام می گرفته است. به همین دلیل، بخش بندی امروزی تا حدودی با آنچه در متون قمران یافت می شود، مطابقت دارد. کاتبان تورات عبری برای اشاره به این بخش ها اصطلاح פֶּרָשָׁה / pārašāh را وضع کردند. (Tov, 200: 50) از دو مترجم عبری، یوزف ریولین برای کلمه «سوره» همان اصطلاح عبری «پاراشاه» را به کار برده، اما روبین از اصطلاح قرآنی سوره 7675 استفاده کرده است.

ب) פָּסוּק / pāsûq / پاسوق

آنچه در سنت اسلامی در تقسیم بندی عبارات قرآن «آیه» گفته می شود، با وجود همه اختلاف هایی که در تعبیر عالمان مسلمان وجود دارد، (سیوطی، 1421: ج 1، ص 232) معادل آن در سنت یهودی راجع به کلمات تورات «پاسوق» نام دارد. برخلاف روبین، یوزف ریولین فراوان در پاورقی ها برای ارجاع به آیات مشابه از این اصطلاح عبری استفاده می کند.

ج) חֲזוֹן / hāzôn / حازن

به معنای مکاشفه، وحی و الهام (Gesenius: 1979: 269). نخستین مترجمان عبری قرآن مانند هرمان رکندورف که ترجمه او به سال 1875م در لایپزیک منتشر شده، به جای اصطلاح «سوره»، یا «پاسوق» در ترجمه ریولین، از کلمه חֲזוֹן / hāzôn استفاده کرده است. (Reckendorf: 1857)

مقایسه دو ترجمه

کلمه «نمل» از واژگان مشترک سامی است. معادل عبری آن נִמְלָה / nemālāh که به صورت נִמְלִים / nemālīm جمع بسته می شود. هر دو شکل آن در تورات آمده است. (امثال 6: 6؛ 3: 25) به این ترتیب در نام گذاری سوره ریولین از ترکیب פרשת הנמלים / pārašat hanemālīm و روبین از سوره הנמלים / surah hanemālīm استفاده کرده است.

تمام کلمات آیه بسمله جزء واژگان مشترک عربی - عبری است و به جز اندک تفاوتی در برخی از واج ها، تلفظ نزدیک به هم دارند. به این ترتیب هر دو مترجم چنین آورده اند:

בְּשֵׁם אֱלֹהִים הַרְחֵמְנוּ וְהַרְחֵם

b^šem 'elōhim hārahmān wehārahūm

«ب» دومین حرف از الفبای سامی؛ قرآن و تورات با این حرف آغاز می شوند: «بسم الله»، «در ابتدا בְּרֵאשִׁית / b^re' šit خداوند آسمان ها و زمین را آفرید». (پیدایش 1: 1) «شم» و معادل عربی آن «اسم» به معنای «نام»؛ در میان قاموس نگاران عربی، دو مکتب کوفه و بصره همواره بر منشأ اشتقاق آن از «وسم» یا «سمو» اختلاف داشته اند، (زیبیدی، 1414، ج 19، ص 538) اما امروزه به یمن مطالعات زبانشناسی تاریخی می دانیم اصرار بر یافتن یا جعل ریشه های سه حرفی برای تمامی کلمات نادرست است، بلکه بسیاری از آنها ریشه های دوحرفی داشته اند؛ از جمله در واژه موضوع بحث که در اکدی و فنیقی šim بوده است. (LVTL, 1958, v. 1, p. 983; BDB, 1996, p. 1027) الوهیم جمع تشریفی אֱלֹהִים / 'el' به معنای «خدا» ست و از جمله اسامی پرکاربرد خداوند در تورات است. (پیدایش 1: 27) البته این نام فراوان برای اشاره به فرشتگان و خدایان غیر نیز به کار رفته است. (خروج 18: 11؛ ایوب 1: 6) در نهایت، ترکیب «بشم الوهیم» یک بار در تورات به کار رفته است:

בְּשֵׁם אֱלֹהִים אֲהַרְיִם / bešem 'elōhim 'ahērīm

سختن گوید، آن نبی البته کشته شود. (تثنیه 18: 20)

کلمه رحمان در تورات به عنوان اسم یا صفت خدا به کار نرفته است، اما ترکیب אַמְרַהֲמָנָא / 'amar rahmānā به معنای «رحمان فرمود...» در تلمود به چشم می خورد؛ (۵۱: ۱۶۷، Mischna Berura) همین طور در کتاب های دعا (سیدور) فراوان خداوند با این نام خوانده شده است:

[خدای] رحمان הַרְחֵמְנוּ / hārahāmān، او بر کرسی جلال خدایی اش تسبیح می شود.

رحمان، او در آسمان ها و زمین تسبیح می شود.

رحمان، او توسط ما نسل به نسل تسبیح می شود.

رحمان، او صلح و سلامتی بین ما برقرار سازد.

رحمان، او دست سخاوت خویش را بر ما بگستراند؛ [برای اول ماه: رحمان، او این ماه را برای ما به خوبی و بابرکت تجدید گرداند. (سیدور یشاریم، حمامی لاله زار (مترجم)، ۱۳۸۲: ۲۴۴)

اما کلمه «رحیم» به عنوان یکی از اوصاف خداوند در تنخ به کار رفته است:

خدای شما مهربان رحیم است כִּי-חֲנִינוּן רַחֵם, הָיָה אֱלֹהֵינוּם / kī hanūn werahūm

YHWH 'elōheikhem. (دوم تواریخ ۳: ۹)

ناگفته نماند در دوره میانه مفسران اسلامی نیز با این معادل عبری برای آیه بسلمه آشنا بوده اند. زمخشری به تناسب بحث مطابقت برخی اسامی عربی و عبری گفته است:

كما وافق حنطا حنطة، وبشمالا لها رخمانا رخیما، بسم الله الرحمن الرحيم. (زمخشری، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۲۹۲)

این سخن زمخشری با برخی تصحیف ها به تفاسیر متأخر نیز راه یافته است. (فخر رازی، ۱۴۲۰: ج ۱، ص ۱۸۵، ۱۸۴؛ ابن عرفه، ۲۰۰۸: ج ۱، ص ۲۹۷) اکنون ادامه مقاله را با مقایسه ترجمه متن سوره در محورهای چهارگانه پی می گیریم.

۱. وفاداری به متن مبدأ

همان طور که گفته آمد، شباهت های عبری و عربی خیلی فراتر از وجود صرفاً چند واژه مشترک است، بلکه در همه سطوح زبان سطح بالایی از همانندی ها را دارند. از این رو، برخی از مترجمان در معادل گذاری هایشان تا جایی که امکان دارد از واژگان و ریشه های فعلی مشترک استفاده می کنند. در مقابل، برخی دیگر صرفاً به انتقال مفهوم می اندیشند و این موضوع اولویتی برای ایشان ندارد. به این ترتیب، منظور از «میزان وفاداری به متن مبدأ» میزان رعایت و حفظ این شباهت در ترجمه است.

آیه ۳: «الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ»

در ترجمه ریولین به سبب وسواس در رعایت سبک قرآن بین فعل «یقیمون» و «الصلوة» هیچ حرف اضافه ای نیست، اما روبین حرف اضافه אַת / et به معنی «را» اضافه کرده است. ریولین تا جایی که امکان دارد در معادل گذاری واژگان از کلمات هم ریشه استفاده می کند تا ترجمه به متن مبدأ نزدیک باشد؛ از جمله در این آیه واژه «آخره» را به אַחֲרִית / 'aharit «آخریت» ترجمه کرده است، اما روبین ترجیح می دهد مفهوم را برگیرد و آن را با اصطلاح مستقل زبان مقصد بیان کند. به همین دلیل او تعبیر העולם הבא / hā'ōlām habā «هاعولام هبا» را به معنای تحت الفظی «دنیایی که می آید» و در اصطلاح به معنای «آخرت» برمی گزیند. این معادل گذاری در آیه پنجم نیز به این سان تکرار شده است.

آیه ۲۱: «لَأَعَذَّبَنَّكَ عَذَابًا شَدِيدًا...»

برخلاف روبین، ریولین برای «لَأَعَذَّبَنَّكَ عَذَابًا» به صورت مضاعف از یک ریشه استفاده کرده است: לַעֲזֹבָה אֶלְעֲזָבָה. این سبک ادبی در قرآن و تورات بسیار رایج است: «وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا»، (احزاب / ۲۳) «وَرَتَّلَ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا»؛ (مزل /

۴) مقایسه شود با عاموس ۵: «اما جلجال البته به اسیری خواهد رفت» $\text{כִּי הִגְלִילָה יְגִלָּה / קִי הִגְלִילָה יְגִלָּה}$ / kī haggilgāl / gālō yīglēh

آیه ۲۸: «... فَانظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ»

هر چند ادات «ما»ی استفهامی و ضمیر اشاره «ذا» هریک به صورت مجزا در عبری و عربی حضور دارند، ترکیب «ماذا» تنها در عربی به کار می‌رود. ریولین با برگردان آن به صورت $\text{mah-zēh / הַזֶּה-הַזֶּה}$ تلاش کرده است تا در ضمن واژه‌سازی، وفاداری خود به متن مبدأ را حتی در ادات استفهام نیز حفظ کند.

آیه ۴۱: «قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا»

در ترجمه «نگرو» ریولین مطابق همان اصل ترجیح ریشه‌های مشترک سامی، از ریشه NKR / נכר استفاده کرده است. این ریشه در عبری و به تبع آن در تورات حوزه معنایی گسترده و البته متضادی دارد. (Gesenius, ۱۹۷۹: ۵۵); «ناشناس جلوه دادن» و «تصدیق کردن» و «ناشناس جلوه دادن» کنار هم به کار رفته است:

یوسف برادران خود را شناخت $\text{wayyākṛēm / וַיַּכְרֶם}$ ، و چنین وانمود که با ایشان بیگانه است $\text{wayyītnakēr 'alēyhem / וַיִּתְנַכֵּר אֵלֵיהֶם}$. (پیدایش ۴۲: ۷)

اما رویین haswū / הַסּוּ به معنای «پنهان کردن، مستورداشتن» را ترجیح داده است. به هر روی، «نگرو» در آیه به معنای «ناشناس جلوه دادن» و نوعی از «پنهان کردن» نیز در آن نهفته است.

آیه ۸۸: «وَوَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدًا وَهِيَ تَمُرٌّ مَرَّ السَّحَابِ...»

ریشه فعلی «رأى» و معادل عبری آن R'H / רָא به معنای «دیدن» از ریشه‌های مشترک سامی است. هر دو مترجم همین معادل را برگزیده‌اند، اما ریولین به تبعیت از متن مبدأ در ترجمه «وَتَرَى» از فعل معلوم استفاده کرده: $\text{wara'īta / וַיִּרְא}$ ، اما رویین ساختار مجهول آن را ترجیح داده است که از قضا در زبان مقصد جالب ترمی نماید؛ چه اینکه در این صورت قوه خیال خواننده را آزاد و فعال می‌کند: $\text{hehārim year' u lekḥā / הַהָרִים יִירָאוּ לָךְ}$ یعنی: «کوه‌ها به نظر تو چنین می‌رسند که گویی بر جای خود منجمدند». این ابتکار رویین در استفاده از فعل مجهول به جای معلوم در آیات دیگر نیز به فاخر بودن ترجمه اش کمک کرده است.

۲. معادل‌گذاری‌ها

بر خلاف بخش پیشین که میزان پابندی و حفظ قدر مشترک عربی و عبری مطرح بود، در اینجا صرفاً معادل‌گذاری‌های مترجمان به‌طور کلی بررسی خواهد شد.

آیه ۱: طس

اولین اختلاف دو مترجم در معادل‌گذاری حروف مقطعه آغازین سوره به چشم می‌خورد. رویین برای حرف «سین» در «طس» به درستی از حرف سامخ Ṣ استفاده کرده است، در مقابل، ریولین حرف Ṣā را به کار برده است. هر چند در ظاهر این حرف به «سین» عربی شبیه ترمی نماید و با قرارگرفتن یک نقطه Sin Dot در سمت چپ /s تلفظ می‌شود، اما آنچه در ترتیب ابجد در مقابل «سین» عربی قرار دارد، حرف سامخ است. علاوه بر این، جداسازی حروف مقطعه از ادامه آیه در ترجمه رویین به صورت ذیل نشان‌دهنده دقت نظری در نشان دادن استقلال این حروف است:

۱) دقت کنید که در متن عبری میان جلجال و فعل اسارت هم جناس لفظی وجود دارد که البته در ترجمه فارسی مشهود نیست، اما در ترجمه عربی، با توجه به قرابت ساختاری عربی و عبری، انعکاس این صنعت ادبی ممکن است. به این جهت بولس الفغالی و أنطوان عوکر، آن جناس را به این شکل بازسازی کرده‌اند: «لأنّ الجلجال جلاءٌ يَجَلُو» (الفغالی، أنطوان، ۲۰۰۷: ۹۲۴؛ راجع به ابعاد بیشتر این موضوع رک. عیوضی، ۱۳۹۶: ۴۸، ۴۶).

۱. ۵. ۵.

אלה אותותיו של הקראן...

در مقابل، ریولین شماره گذاری آیات را بعد از حروف مقطعه شروع کرده است. گویی وی حروف مقطعه «طس» را جزء شماره آیه محسوب نمی کند؛ چه اینکه شیوه گوستاو فلوگل (Gustav Flügel, ۱۸۷۰-۱۸۰۲) در شماره گذاری آیات از چند دهه قبل (۱۸۳۴م) از طرف عموم پذیرفته شده بود.

همین طور سامانه شماره گذاری آیات در دو ترجمه نیز متفاوت است، در حالی که ریولین مطابق سبک نگارش تورات از حروف ابجد (به صورت کوچک شده در بالای سطر) بهره گرفته، روبین از عدد استفاده کرده است. ریولین پایان عبارات را نیز به تاسی از تورات با دو نقطه نشان داده و روبین همسوبا متون معاصر شیوه ویرگول و نقطه را برگزیده است.

آیه ۱۱: «فَانِي غَفُورٌ رَحِيمٌ»

روبین در ترجمه بخش پایانی آیه از عبارت רחום אנוכי / rāḥûm 'anûkhî «راحوم انوخی» استفاده کرده که به آهنگین بودن ترجمه و در نتیجه محبوبیت آن کمک کرده است.

آیه ۱۵: «وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا»

برای فعل «آینا» روبین از ریشه נחל / NHL به معنای «به ملکیت و تصرف کسی درآوردن» استفاده کرده که تعبیر فاخر و جالبی است. (הנהגות) از کاربردهای توراتی آن:

آن سرزمین را به میراث بری יְהוֹשֻׁעַ בֶּן-נֹחַדִּי / wənāḥaltā 'et hā'ārets (خروج ۳۰: ۲۳، ۳۲: ۱۳؛ اشعیا ۵۷: ۱۳)

و در ساختار استعاری:

تصدیق های تورا تا به ابد میراث خود ساخته ام؛ زیرا که آنها شادمانی دل من است. (مزامیر ۱۱۹: ۱۱۱)

در مقابل ریولین فعل متداول נתן / NTN را به معنای «دادن، بخشیدن» به کار برده است.

آیه ۲۱: «بِسُلْطَانٍ مَبِينٍ؛ دَلِيلٍ رُوشَنِي»

روبین ظاهراً به عنوان یک قاعده همه جا «مبین» را ברוך / bārûr «مبین» ترجمه کرده است و این انتخاب روبین تحسین برانگیز است. از معانی آن در تورات «پاک، روشن» است. (ایوب ۳: ۳۳) ریولین در سراسر این سوره برای «مبین» معادل גלוי / gālûi «آشکار، معلوم» را قرار داده، جز در آیه ۷۵ که کلمه ברוך / bārûr را ترجیح داده. شاید او به این نتیجه رسیده که این معادل بهتر است.

آیه ۳۲: «أَفْتُونِي فِي أَمْرِي؛ در کارم به من نظر دهید»

روبین در ترجمه این عبارت از ترکیب زیبای הַאִירָא אַתְּ לַיְי / hā'irū 'et 'aīnāi به معنای تحت الفظی «چشم مرا روشن کنید» استفاده می کند. این ترکیب در اصطلاح به معنای «روشن کردن ذهن و ضمیر کسی، آگاه ساختن کسی» است.

آیه ۴۰: «فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ»

روبین واژه «غنی» را به בְּלִי תְּלוּי / biltī tālūi به معنای «غیر وابسته» ترجمه کرده، اما ریولین از کلمه לְנִשְׁיִי / āšīr به معنای «غنی، دولتمند» استفاده کرده که باز هم به متن اصلی وفادارتر است.

آیه ۴۶: «لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ»

ریولین برای «استغفار» در آیه از مشتقات ریشه פלל / PLL که یکی از معانی آن «دعا کردن» است، استفاده کرده و לתפלתם אל אלהים / lô hitpalaltem 'el 'elohim است. مشتقات این ریشه در تورات نیز با حرف اضافه אֶל / el «برای، به» بیشتر در همان معنای دعا و تضرع به درگاه خدا به کار رفته است، (اول سموئیل ۱: ۲۷؛ مزامیر ۵: ۳؛ رک. ۶۷۶: ۱۹۷۹، Gesenius-۶۷۷) اما روبین از مشتقات בָּקַשׁ / BQŠ به معنای «استغفار، تضرع و خواهش کردن» ומדוע לא תבקשו استفاده کرده که استوارتر است. این فعل معمولاً با حرف اضافه אֶת / et «مر، به، نزد [خدا، بپوهه]» همراه است:

پس داود به جهت طفل نزد خداوند استغفار نمود וַיְבַקֵּשׁ דָּוִד אֶת-הָאֱלֹהִים. בְּעַד הַצָּרָה، רוֹזֶה گرفت و تمامی شب بروی زمین خوابید. (اول سموئیل ۱۲: ۱۶)

آیه ۵۲: «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»

روبین برای «إِنَّ فِي ذَلِكَ» از تعبیر بسیار جالب בזאת צפון / zot tsāfun به معنای «چنین نهفته / رمزگذاری شده است...» استفاده کرده است. همین طور استفاده روبین از ترکیب בני דעת / be'nei da'at (اصحاب دانش) به صورت اضافه برای «لقوم یعلمون»، نسبت به ללא ידעו / le'am yād'u (قومی که می دانند) ادبی تر است.

آیه ۵۵: «بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ»

روبین برای «انتم قوم تجهلون» از اصطلاح جالب و به روز בעלרים אתם מדעת / niv'arim'atem midda'at (شما از دانش دور هستید) استفاده کرده است. ریشه בער / B'R به معنای «سوزاندن، روشن کردن و مشتعل شدن» است، اما در باب مجهول ساز نیفعل (נפעל) به معنای «دور قرار گرفتن از [دانش = מדעת] در ترجمه» است. از همین ریشه صفت בער / ba'ar به معنای «وحشی، نادان و ابله» نیز ساخته می شود.

آیه ۸۸: «إِنَّهُ خَيْرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ»

روبین به گونه ای ابتکاری در ترجمه «خبیر» از اصطلاح عبری تلمودی לפני ולפני / lifnai w'lifnim به معنای «داخلی ترین و مقدس ترین مکان در معبد» استفاده کرده است. (Yoma, ۶۱) احتمالاً هدف مترجم این بوده که خدا از درونی ترین قسمت قلب آدمیان آگاه است.

۳. زبان و سبک ادبی: کلاسیک / مدرن

آیه ۳: «وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ»

استفاده ریولین از «واو قلب» در ترجمه «وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ»؛ یعنی «واو» به همراه شکل ماضی ונתנו / ve nātñو که زمان فعل را تغییر می دهد («واو» قبل از فعل مضارع معنی ماضی می دهد و بالعکس) شاهد کاملاً آشکاری بر تأکید مترجم در استفاده از سبک کلاسیک است.

در ترجمه «یوقنون» ریولین از ریشه בָּטַח / bāṭaḥ به معنای «اطمینان داشتن» استفاده می کند، اما روبین کلمه امروزی הַמַּשְׁחָנָעִים «مشوخناعیم» را ترجیح داده است. این واژه صورت مجهول باب پیعل از ریشه چهارحرفی נאכלה به معنای «باور قلبی پیدا کردن، متقاعد شدن» است. در عبری مدرن گاهی با افزودن حرف ת / ṭ به ریشه، کلمه جدید ساخته می شود که تغییر ظریفی در معنی ایجاد می کند. در واژه مورد بحث، נכלה به معنای «تسلیم و خضوع فیزیکی و خم شدن در برابر کسی» است، اما با افزودن ת / ṭ به صورت נאכלה «باور قلبی و تسلیم شدن از

۲. به نظر می رسد عبارت ترجمه قدیم در این بخش به صورت «پس داود از خدا برای طفل استدعا نمود» گویا نیست؛ چه اینکه مطابق گزارش کتاب اول سموئیل مرگ طفلی که از او سخن به میان آمده است، مجازاتی برای خطای داود بود و پیش تر ناتان نبی پیشگویی کرده بود که خداوند به همین مقدار مجازات اکتفا خواهد کرد. (۱۲: ۱۴، ۱۳) به این ترتیب، داود وقتی خیر مرگ کودک را شنید، برای خود لب به استغفار گشود و تعبیر «برای طفل استدعا نمود» رسا نیست.

درون» است. نمونه های دیگر:

קִּתָּב / katab [= کتَب، در عبری] «نوشتن» ← נִכְחַב «نوشتن به قصد تحریف»

דָּרָג / drag «درجه بندی، رتبه بندی» ← נִדְרָג «به روزرسانی».

آیه ۱۹: «فَتَبَسَّمْ ضَاحِكًا مِّن قَوْلِهَا»

رویین در ترجمه «من قولها» از یک تعبیر ادبی استفاده کرده است: לְיִשְׂמָא / lešma (از شنیدن)؛ پیش تر در عهد عتیق کاربردهای آن را می بینیم. از جمله در سفر ایوب می بینیم: «گوشم صدای تو را می شنود، اکنون چشمان من تو را می بیند» (۴۲: ۵) که از ترنم آمیزترین بخش های این کتاب است.

آیه ۳۰: «إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ»

نمونه زبان امروزی ترجمه اوری رویین را در ترجمه آیه فوق می توان دید. در ترجمه «وَإِنَّهُ» برای بیان روشن مطلب عبارت הַיְיָ לְיִשְׂרָאֵל / به معنای «متن و نص آن چنین است» را اضافه می کند.

آیه ۳۱: «أَلَا تَعْلَمُوا عَلَيَّ وَأَتُونِي مُسْلِمِينَ؛ بَرِّمَن بَرِّزْكَی مَكْنِيد و مَرَاز دَر اَطَاعَت دَر آئید»

در این آیه نیز ترجمه ریولین کاملاً واژه به واژه و ساده است؛ حتی در معادل گذاری حروف اضافه عَلَيَّ / لَلا، اما رویین از سبک کاملاً ادبی استفاده می کند که به خودی خود بلاغت دارد؛ به طور خاص ترکیبی که در ترجمه «أَلَا تَعْلَمُوا عَلَيَّ» به کار بسته: אֵלָּא תִּקְרָא בִּי / al timrōdū bī در تناظر با عبارت توراتی «لیک از خداوند متمرد شوید» אֵלָּא תִּקְרָא בִּי، אֵלָּא תִּקְרָא בִּי / al timrōdū 'akh ba-YHWH (اعداد ۱۴: ۹) است. هر چند ریشه ִקְרָא / MRD به معنای «شورش و تمرد» با «لَا تَعْلَمُوا» به لحاظ لفظی متفاوت است، اما به لحاظ معنایی کاملاً مناسب به نظر می رسد.

آیه ۳۴: «وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ»

همانند آیه سابق در اینجا نیز ریولین برای «كذلك» از معادل عبری که در زبان های سامی مشترک است כַּכֵּן / kazōt استفاده می کند و برای فعل «يفعلون» فعل متداول و اولیه יַעֲשׂוּ / āsāh قرار می دهد، اما معادل گذاری رویین در این مورد نیز کاملاً ادبی و تحسین برانگیز است: כַּךְ דַּרְכֵם לְאַשׁוֹת / kāk darkhem la'asōt. ترکیب های نزدیک به این را در عهد عتیق می توان یافت:

موافق راه ها و اعمال ما با ما رفتار نماید. (زکریا ۱: ۶)

آیه ۳۹: «وَإِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٍّ أَمِينٌ؛ و بر این [کار] سخت توانا و مورد اعتمادم»

ریولین برای «وَإِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٍّ أَمِينٌ» از اصطلاح کلاسیک יָד-לְאֵל יְדִי / yeš le'el yādī به معنای «این قدرت را من دارم» استفاده کرده است. هر چند معنای متبادر از کلمه אֵל / el «خدا» است، اما از دیگر معانی آن «قدرت، توانایی» نیز است. مواردی از کاربردهای توراتی آن در ساختار مثبت و منفی چنین است:

من این توان را دارم که شما را اذیت کنم יָד-לְאֵל יְדִי / yeš le'el yādī. (پیدایش ۳۱: ۲۹)

احسان را از اهلش باز مدار، هنگامی که بجا آوردنش در قوت دست توست. (امثال ۳: ۲۷)

از دستان تو کاری ساخته نخواهد بود. (تثنیه ۲۸: ۳۲؛ نحμία ۵: ۵)، (BDB, ۱۹۹۶: p. ۴۳)

آیه ۶۱: «أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ...»

ریولین همواره در ترجمه «جعل» از ترکیب کلاسیک נָשַׁךְ / šāt et که احتمالاً برای خواننده امروزی عبری دشوار می نماید، استفاده می کند. مشتقات ریشه فعلی נָשַׁךְ / šāt به معنای «قراردادن» با حرف اضافهּ / et فراوان در تورات عبری به کار رفته است:

پراکنده به مباحث بنیادین و توسعه یافته یاری کند. در مقابل اوری روبین با استفاده خلاقانه از واژگان مترادف در زبان مقصد و نیز ساختارهای متفاوت، دانش ما را نسبت به قابلیت‌های زبان عبری در انتقال مفهوم توسعه می‌دهد؛ چنان‌که ذیل آیه ۸۸ دیدیم که او چگونه با استفاده از ساختاری مجهول ترجمه‌ای فاخر ارائه کرده بود.

اما مسئله سبک نگارش. تا حدودی روشن شد که ریولین به سبک ادبی تورات عبری متمایل است و تا جایی که امکان دارد در ترجمه ترکیب‌های قرآنی از عبارات مشابه توراتی استفاده می‌کند. این رویکرد برای علاقه‌مندان به مباحث تطبیقی متون مقدس مفید و ارزشمند است. البته این ویژگی منحصر به ریولین نبود، بلکه در ترجمه روبین نیز موارد متعددی را دیدیم که او نیز از ترکیب‌های مشابه استفاده کرده بود، اما در مجموع می‌توان گفت همان اندازه که ریولین به سبک ادبی توراتی تمایل دارد، روبین زبان و سبک امروزی را پیش گرفته است. احتمالاً بخشی از این موضوع می‌تواند متأثر از فاصله انتشار این دو ترجمه، حدود هفت دهه (ریولین ۱۹۳۶م، روبین ۲۰۰۵م)، باشد.

کتاب‌نامه

قرآن کریم

کتاب مقدس؛ ترجمه قدیم؛ لندن: انتشارات ایلام، (۲۰۰۲).

عهد عتیق؛ ترجمه پیروز سیار؛ تهران: هرمس، (۱۳۹۳ش).

ابن عرفه، محمد بن محمد؛ تفسیر ابن عرفه؛ بیروت: دار الکتب العلمیه، (۲۰۰۸م).

زیبیدی، محمد بن محمد؛ تاج العروس من جواهر القاموس؛ بیروت: دار الفکر، (۱۴۱۴ق).

زمخشری، محمود؛ الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل؛ تحقیق مصطفی حسین احمد؛ بیروت: دار الکتب العربی، (۱۴۰۷ق).

حمای لاله‌زار، یونس (مترجم)؛ سیدور بشاریم: نیایش روزانه یهود؛ تهران: انجمن کلیمیان، (۱۳۸۲).

حییم، سلیمان؛ فرهنگ عبری فارسی؛ تهران: انجمن کلیمیان، (۱۳۶۰ش).

سیوطی، جلال‌الدین؛ الإیتقان فی علوم القرآن؛ بیروت: دار الکتب العربی، (۱۴۲۱ق).

عیوضی، حیدر؛ حبه‌های نقره‌فام: الهیات و مضامین کتاب مقدسی در شعر فارسی معاصر؛ قم: ادبیات، (۱۳۹۶ش).

فخر رازی، محمد؛ مفاتیح الغیب؛ بیروت: دار احیاء التراث العربی، (۱۴۲۰ق).

فولادوند، محمد مهدی؛ ترجمه قرآن؛ تهران: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، (۱۴۱۸ق).

BDB: *The Brown – Driver – Briggs Hebrew and English Lexicon*, F. Brown, S. Driever and C. Briggs, USA: Hendrickson, (1996).

Gesenius, Friedrich Wilhelm, *Hebrew and Chaldee lexicon to the Old Testament Scriptures*, Baker Book House, (1979).

LVTI = *Lexicon in Veteris Testamenti Libros*, Koehler, Ludwig; Baumgartner, Walter, Leiden: Brill, (1958).

Paudice, Aleida, "On Three Extant Sources of the Qur'an Transcribed in Hebrew", *European Journal of Jewish Studies* 2/2, pp. 213 – 257, (2008).

Paudice, Aleida, "Hebrew Translations and Transcriptions of the Qur'an", *A History of Jewish-Muslim Relations From the Origins to the Present Day*, Edited by Abdelwahab Meddeb and Benjamin Stora, Princeton and Oxford: Princeton University Press, pp. 640-652, (2013).

Reckendorf, Herrmann, / *Der Koran*, Leipzig, (1857).

Rivlin, Joseph Joel, *Al-Qur'an*, Tel Aviv, (1987).

Rubin, Uri, *hā Qur'ān / The Qurān*, Tel Aviv, (2005).

Shivteitl, Avihai, "Review of *The Qur'an in Another Language, Translated to Hebrew*", *Journal of Semitic Studies* 63/1, April 2018, pp. 286–288.

Talmud: Hebrew – English Edition of the Babylonian Talmud (Mishna Berura, Yoma), London, the Soncino Press, (1984).

Tov, Emanuel, *Textual Criticism of the Hebrew Bible*, 2nd ed., USA: Augsburg Fortress Publishers, (2001).

Wright, William, *Lectures on the Comparative Grammar of the Semitic Languages*, Cambridge, (1890).